

*physical education; the majority of scientists in the succeeding periods have used them as the basis of theories for physical development of pupils.*

*Keywords: physical training, gymnastics, physical activity, age characteristics.*

Рецензент: Кузьменко В.В.

УДК 351.851(477)“1930-1939”(045)

Шугай Я. М.\*

### НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ (30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

*У статті досліджено основні зміни в нормативно-правовій базі діяльності початкових шкіл в Україні в 30-ті роки ХХ століття. Звернуто увагу на її сутнісні характеристики, визначено рівень ефективності та доцільність упровадження освітніх постанов у досліджуваний період. На основі аналізу правовстановлювальних документів щодо діяльності середніх шкіл подано характеристику ключових рішень Наркомосу, визначено основні положення. Розкрито інструментарій впливу нових законодавчих проєктів на розвиток і діяльність початкових шкіл в Україні тих років. Глибокий аналіз документів засвідчив, що саме в окреслений період відбулися зміни, які вплинули на подальший розвиток початкових шкіл в Україні.*

*Ключові слова: освіта, загальне початкове навчання, постанова, нормативно-правове забезпечення, школа, навчально-виховна робота.*

На сучасному етапі розбудови української держави освіта виходить на перший план. Оскільки, як зазначив С. Квіт, «Ми на порозі подвійного виклику – з одного боку, світ дуже мінливий, освітні тенденції розвиваються безперервно, необхідно рухатися в прискореному темпі, щоб почувати себе на рівних з колегами і конкурентами. А з іншого – наша освіта дісталася нам у спадок від ізольованої радянської системи». Він також наголосив, що «для того, щоб наздогнати та не відставати, сьогодні потрібно діяти блискавично» [6].

Зазначимо, що ставлення дослідників до питання розвитку освіти під керівництвом радянської влади неоднозначне. Сьогодні науковці все більше звертаються до глибокого аналізу, вивчення й переосмислення радянського періоду. Це не є випадковістю, бо ключові моменти розвитку історичних подій завжди викликають неабиякий інтерес з боку наукового товариства.

Значний інтерес у цьому сенсі становлять і 30-ті роки ХХ століття, коли відбулися колосальні зміни в культурній, суспільно-політичній, соціально-економічній сферах життя країни. У цей період було створено докорінно нову, оригінальну, власну освітню систему, призначенням якої став ідейний, організаційний, виховний вплив пролетаріату на прошарки працюючого населення з метою виховання покоління, здатного остаточно встановити комунізм [9, с. 156].

У цей складний період (час експериментів, новаторства, пошуку нових шляхів розв'язання освітніх проблем) формувалася нова система освіти як структурний елемент соціального інституту суспільства.

Аналіз численних джерел засвідчує, що окремі аспекти діяльності українських шкіл у 30-ті роки ХХ століття вивчали: Л. Березівська, Л. Бондар, В. Кузьменко, Л. Пироженко, О. Сухомлинська, С. Шевченко та ін. Однак в їхніх дослідженнях недостатньо відображено нормативно-правову базу діяльності початкових шкіл у зазначений період.

З огляду на це, мета статті полягає в аналізі нормативно-правового забезпечення діяльності початкових шкіл в Україні (30-ті роки ХХ століття).

\*© Шугай Я. М.

Варто акцентувати, що становлення нової радянської системи народної освіти відбувалося в надзвичайно складних суспільно-політичних та ідеологічно спрямованих умовах.

Якщо в перші післяреволюційні роки головним завданням була ліквідація малограмотності, то в 30-х роках ХХ століття, у період соціалістичної реконструкції народного господарства країни, перед школою було поставлено завдання готувати для вищих навчальних закладів грамотних людей, які б добре володіли основами наук. Ці вимоги життя, розвитку соціалістичного суспільства й визначали основні принципи організації та розміщення мережі загальноосвітніх шкіл у країні. Здійснення всеобучу в УРСР, як і в усій країні, проходило такими темпами, яких не знала жодна держава світу [1, с. 12].

Початок 30-х років ХХ століття, як зазначає Л. Пироженко, характеризувався «посиленням авторитаризму та перемогою ідей докорінної реконструкції народного господарства і, як наслідок, кардинальною зміною соціального замовлення в системі освіти загалом і загальноосвітній школі зокрема. Середня школа втрачала свою самоцінність як фактор розвитку та самовизначення особистості й перетворювалася на сходинок для підготовки спеціалістів із середньо-спеціальною та вищою освітою» [3]. На думку Т. Литнєвої, 30-40 роки ХХ століття були зорієнтовані «на репродукцію знань учнів» в умовах загального розвитку народної освіти [7].

Є. Мединський підкреслював, що 30-ті роки були періодом подальшого підйому навчально-виховної роботи школи, уведення й здійснення загального обов'язкового навчання. Партія та уряд приділяли особливу увагу школі. Партійні з'їзди, ЦК ВКП (б) і радянське керівництво прийняли низку постанов, які визначили подальший розвиток радянської школи. У цих постановах указувалося, як у нових умовах проводити радикальну перебудову роботи школи, якими мають бути навчальні плани, програми, стабільні підручники й навчальні посібники [8, с. 445].

Для реалізації соціального замовлення щодо освіти та тотальної ліквідації безграмотності ЦК ВКП (б) в липні 1930 року видав постанову «Про загальне обов'язкове початкове навчання», де зазначалося, що успішне здійснення загального обов'язкового навчання буде найвеличнішою перемогою не тільки на культурному, але й на політичному й господарському фронтах [9, с. 109].

ЦК ВКП (б) визнав необхідним уведення в 1930-1931 навчальному році загального початкового навчання дітей 8-10 років з наступним розповсюдженням обов'язкового початкового навчання для дітей віком від 11 років. Для тих дітей, яким на момент виходу постанови виповнювалося 11-15 років, які не проходили курс початкової освіти, планувалося встановити на основі прискорених форм навчання 1-2-річні школо-курси. Для учнів, які закінчили початкову школу, передбачалося обов'язкове продовження навчання у школах-семирічках [9].

Відповідно до постанови ЦК ВКП (б) від 14 серпня 1930 року «Про загальне обов'язкове початкове навчання» [9, с. 109] значна увага приділялася посиленню розгортання мережі шкіл колгоспної молоді для широкого залучення учнів до навчання. Постанова мала врегулювати наповнюваність шкіл на майбутній 1932-1933 навчальний рік. Планувалося охопити навчанням основну частину колгоспної молоді. Залучення до навчання відбувалося швидкими темпами. До 1932 року майже всі діти в СРСР були охоплені початковою освітою [10, с. 47].

Відповідальність за виконання вищезгаданої постанови покладалася на батьків, а також на тих осіб або установи, на піклуванні яких перебували діти. За невиконання та ухилення від виконання встановлювалася відповідальність у межах законодавства.

21 лютого 1931 року ЦК ВКП (б) було прийнято постанову «Про хід загального початкового навчання» [9, с. 114], яка містить аналіз успіхів і недоліків загальної початкової освіти. До успіхів віднесено: збільшення кількості дітей, охоплених початковою освітою (14 млн. учнів замість 11,5 млн. у минулому році); збільшення

кількості вчителів; перехід всеобучу на базу семирічки в промислових містах, фабрично-заводських районах. Серед значних недоліків виділено незадовільне виконання плану охоплення навчанням переростків (дітей 11-15 років). Показник склав лише 60 %. Однією з причин невиконання плану охоплення навчанням переростків стала нестача шкільних приміщень, хоча їх щороку будували велику кількість.

Як стверджує М. Гриценко, «у 1930/31 навчальному році на Україні було 4 256 400 дітей, віком від 8 до 14 років, а навчалася в школі тільки 3 708 095 дітей (в першому концентрі – 3 161 564, в другому концентрі – 546 531). Планом на 1932-1933 навчальний рік було передбачено відкрити 11 200 нових шкільних комплектів першого концентру на 890 тис. дітей віком від 8 до 10 років, а також охопити 445 тис. підлітків 11-16 років школами для переростків і відкрити 3800 груп другого концентру» [4, с. 118].

Ураховуючи досягнення в початковій і середній школі, 25 серпня 1932 року ЦК ВКП (б) видав постанову «Про навчальні програми та режими в початковій та середній школі» [9, с. 161]. Було встановлено, що за останній рік відбулися значні зрушення у зв'язку з уведенням загального обов'язкового початкового навчання, переходом до систематичного засвоєння наук на основі певних навчальних планів, програм і розкладів. Водночас указувалося на неналежний рівень шкільної освіти, який не задовольняв освітні потреби громадянина в побудові комунізму. Серед причин такої жорсткої критики були названі недоліки та перевантаження шкільних програм навчальним матеріалом; застарілість методів шкільної роботи; слабкість методичного супроводу; слабка дисципліна або повна її відсутність під час навчально-виховного процесу; відсутність зв'язку та наступності між початковою та середньою ланками, унаслідок чого рівень остаточних знань не відповідав вимогам.

Беручи до уваги зазначені недоліки, ЦК ВКП (б) запропонував такі шляхи їх вирішення:

1) до 1 січня 1933 року Наркомосу переробити програми для початкової та середньої шкіл таким чином, щоб забезпечити дійсно міцне й систематичне засвоєння дітьми основ наук, знання фактів і навичок правильного мовлення, письма, математичних вправ тощо;

2) ліквідувати лабораторно-бригадний метод навчання через його неефективність і недоцільність під час роботи з дітьми;

3) установити урок як основну форму організації навчальної роботи в початковій і середній ланці (з певною групою учнів та суворо визначеним розкладом занять);

4) забезпечити під час навчально-виховної роботи шкіл керівну роль учительського складу;

5) надати школам право на виключення без права поновлення тих учнів, які систематично порушують дисципліну та порядок під час навчання, псують, розкрадають шкільне майно, строком від одного до трьох років [9, с. 161].

На основі аналізу попередніх постанов можна стверджувати, що обов'язковою умовою усунення зазначених корінних недоліків школи було впровадження в навчально-виховний процес нових стійких програм і кардинально інших методів викладання, а також наявність з усіх предметів стабільних підручників. З огляду на зазначене, 12 лютого 1933 року ЦК ВКП (б) видав постанову «Про підручники для початкової й середньої школи» [9, с. 164]. Цією постановою було вказано на серйозні недоліки в роботі Наркомоса і його органів. Відповідно ЦК ВКП (б) «заборонив Наркомосам і видавництвам видавати так звані «робочі книги» й «розсипні підручники», які не забезпечували систематичних знань з основ наук. Постанова зобов'язала Наркомоси якнайшвидше підготувати й видати стабільні підручники з усіх навчальних предметів» [4, с. 139].

Продовжуючи реформи в системі освіти та з метою забезпечення чіткої організаційної структури й порядку РНК СРСР і ЦК ВКП(б) видають постанову «Про

структуру початкової й середньої школи в СРСР» [9, с. 167]. Цією постановою були чітко закріплено типи загальноосвітніх навчальних закладів на всій території СРСР. Для забезпечення чіткої організаційної структури й порядку для всіх шкіл на території держави було встановлено такі типи загальноосвітньої школи:

- початкова школа (I – IV класи);
- неповна середня школа (I – VII класи);
- середня школа (I – X класи).

Групи було перейменовано в класи, яким присвоєно порядкову нумерацію (з 1-го по 10-й). Постановою надавалося право випускникам неповної середньої школи вступати до технікумів, а випускникам середньої школи – до вищих навчальних закладів. Це значно покращило профорієнтаційний напрям роботи в школах і зміцнило зв'язок між середніми й вищими навчальними закладами, що було вкрай необхідно в умовах побудови соціалізму.

Отже, згідно з постановою «Про структуру початкової й середньої школи в СРСР» загальна освіта вийшла на новий освітній рівень, відбувся перехід до нової десятирічної освіти. 1934 року розпочалося переведення всіх навчальних закладів на обов'язкове семирічне навчання. Цим рішенням визначався подальший розвиток загальноосвітніх шкіл.

Щоб поліпшити якість навчання та зміцнення набутих знань із предметів природничо-гуманітарного циклу, РНК СРСР і ЦК ВКП(б) було видано постанови:

1) «Про викладання географії в початковій і середній школі в СРСР» від 15 травня 1934 року [9, с. 166]. У постанові зазначено, що викладання географії в початковій і середній школі налічує безліч суттєвих недоліків, та рекомендовано переглянути програми й підручники з географії, урахувавши принципи наочності та доступності для учнів зазначених класів.

2) «Про введення в початкову й середню школу елементарного курсу загальної історії та історії СРСР» від 9 червня 1934 року [9, с. 166]. Наркомосам було запропоновано ввести до програм початкової й середньої шкіл елементарного курсу загальної історії та історії СРСР. У III класі на вивчення цих курсів було відведено 80 годин, у IV класі – 40 годин.

З огляду на позитивні зрушення, РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 3 вересня 1935 року видають постанову «Про організацію навчальної роботи та внутрішньому розпорядку в початковій, неповній середній та середній школах» [9, с. 170]. Народним комісаріатам просвіти запропоновано встановити єдину організаційну структуру школи, закріпити порядок і дисципліну серед учнів, чітко організувати весь хід навчальної роботи та забезпечити оперативне, конкретне й диференційоване керівництво кожною школою. Було прийнято єдині правила початку й кінця навчального року, прийому учнів до школи та випуску з неї, затверджено умови видання атестатів, схвалено оцінювання за п'ятибальною шкалою тощо.

Упродовж наступних років зміст освіти зазнавав подальших змін. Унаслідок прийняття 1938 року постанов РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей» та РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» в українських школах та школах національних меншин вводилося обов'язкове вивчення з 2 класу російської мови. Також у додатках до постанови № 331 РНК УРСР «Про доповнення постанови РНК ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 р. «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» (1938 р.) збільшено кількість годин для вивчення російської мови в українських і школах національних меншин у 1938-39 навчальному році. Ці постанови свідчили про русифікацію шкіл національних меншин. Припинення українізації супроводжувалося скороченням кількості українських шкіл; наприкінці 30-х років стало обов'язковим вивчення російської мови,

змінювалися українська абетка й граматики в максимальному наближенні їх до російської [11].

Як зазначає С. Шевченко, «остаточно політика коренізації в Україні була згорнута 1938 року. Саме цим роком датовані постанови Раднаркому УРСР про обов'язкове викладання російської мови в неросійських школах, що сприяла русифікації. У цьому ж сумнозвісному 1938 році ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про реорганізацію національних шкіл в Україні». Отже, влітку 1938 року перестала існувати мережа закладів освіти всіх рівнів, які здійснювали навчання мовами національних меншин [12].

Отже, в історичних рішеннях ЦК УРСР і Наркомосу щодо питань освіти чітко простежується мета – підвищити рівень навчально-виховної роботи в школах. Для керування освітою у 30-х роках ХХ століття видано низку постанов, де головним лейтмотивом було відзначено перебудову змісту освіти в дусі комунізму та соціалістичного впливу радянської школи на молоде покоління.

Підсумовуючи нормативну базу діяльності українських шкіл у 30-х роках ХХ століття, можемо визначити такі позитивні нововведення:

- створення громадських органів контролювання реформ освіти;
- спроба радикально перебудувати роботу школи;
- уведення загальнообов'язкового початкового навчання.

До негативних тенденцій можна віднести такі:

- перевага надавалася командно-авторитарним методам взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу;
- проголошення реформ без попереднього вивчення наукового досвіду;
- пріоритетність політичних завдань.

Треба зазначити, що в розвитку української радянської педагогічної науки в 30-роках ХХ століття виникали значні труднощі. Насамперед треба було прибрати педагогічне й методичне прожектерство, яке відбивалося в теорії «відмирання шкіл», «методі проєктів» тощо. Рішуче було перебудовано навчальні плани, програми, підручники, які значною мірою не відповідали меті загальноосвітньої початкової школи, були відірвані від життя, унаслідок чого навчання в школі не давало потрібних знань і не забезпечувало їх міцності. Однак початкова освіта мала вже досить високі показники, які вплинули на подальший розвиток початкових шкіл в Україні. На жаль, багато досягнень було знищено подіями Другої світової війни, яка змусила радянських учнів пристосовуватися до навчання в кардинально нових умовах.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в експертизі нормативно-правового забезпечення діяльності початкових шкіл в Україні під час Другої світової війни та в повоєнний період.

### **Література:**

1. Березняк Е. С. Пути развития всеобщего образования на Украине / Е. С. Березняк. – К. : Радянська школа, 1964. – 126 с.
2. Гавриленко Т. В. Тенденції розвитку початкової освіти в УСРР у 1920-х роках / Т. В. Гавриленко // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 2. – С. 133-136.
3. Генеза підходів до побудови навчальних планів вітчизняної загальноосвітньої школи (30-ті – початок 50-х рр. ХХ ст.) / Л. Пироженко // Рідна школа, 2006. – № 4. – С. 61-64.
4. Гриценко М. С. Нариси з історії школи / Михайло Семенович Гриценко. – К. : Радянська школа, 1966. – 260 с.
5. Каиров И. А. Новая программа КПСС и задачи педагогической науки / Иван Андреевич Каиров. – М. : АПН РСФСР, 1963. – 96 с.
6. Квіт С. М. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ [Електронний ресурс] / Сергій Миронович Квіт // Українська правда. – 2015. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/>.
7. Литньова Т. В. Періодизація історії розвитку змісту загальної середньої освіти (30-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / Т. В. Литньова // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – №2. – С. 68-72.

8. Медынский Е. Н. История педагогики / Е. Н. Медынский, Н. А. Константинов, М. Ф. Шабаева. – М. : АПН РСФСР, 1955. – 602 с.
9. Народное образование в СССР : [сборник документов 1917-1973 гг.] / А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов. – М. : Педагогика, 1974. – 559 с.
10. Народное образование в СССР / [И. А. Каиров, Н. К. Гончаров, Н. А. Константинов та ін.]. – М. : Академия педагогических наук, 1957. – 784 с.
11. Присяжнюк К. Ф. Новий етап у розвитку радянської школи на Україні / Костянтин Федорович Присяжнюк. – К. : Радянська школа, 1966. – 135 с.
12. Шевченко С. М. Організація навчального процесу у школах національних меншин в УРСР (кінець 30-х-40-і рр ХХ ст.) [Електронний ресурс] / С. М. Шевченко // Академія наук. – 2013. – Режим доступу: [http://sconference.org/publ/nauchno\\_prakticheskie\\_konferencii/pedagogicheskie\\_nauki/obshhaja\\_pedagogika\\_i\\_istorija\\_pedagogiki/12-1-0-1588](http://sconference.org/publ/nauchno_prakticheskie_konferencii/pedagogicheskie_nauki/obshhaja_pedagogika_i_istorija_pedagogiki/12-1-0-1588).

Шугай Я. М.

#### НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ В УКРАИНЕ (30-Е ГОДА ХХ ВЕКА)

*В статье исследованы основные изменения в нормативно-правовой базе деятельности начальных школ в Украине в 30-е годы ХХ века. Обращено внимание на ее сущностные характеристики, определен уровень эффективности и целесообразности внедрения образовательных постановлений в исследуемый период. На основе анализа правоустанавливающих документов о деятельности средних школ дана характеристика ключевых решений Наркомпроса, определены основные положения. Раскрыто инструментарий влияния новых законодательных проектов на развитие и деятельность начальных школ в Украине тех лет. Глубокий анализ документов показал, что именно в означенный период произошли изменения, которые повлияли на дальнейшее развитие начальных школ в Украине.*

*Ключевые слова: образование, общее начальное обучение, постановление, нормативно-правовое обеспечение, школа, учебно-воспитательная работа.*

Shuhay Ya. M.

#### REGULATORY SUPPORT ACTIVITIES IN PRIMARY SCHOOLS IN UKRAINE (30-IES OF XX CENTURY)

*The main changes in the regulatory framework of primary schools' activities in the 30 years of the twentieth century in Ukraine are examined in the article. Special attention is paid to their essential characteristics; the level of effectiveness and efficiency of implementation of educational regulations in this period is determined. Based on the analysis of legal documents in relation to the activities of secondary schools, the characteristic of the key decisions of the People's Commissariat, the basic provisions are given.*

*The impact of new legislative projects for the development and operation of primary schools in the 30 years of the twentieth century in Ukraine are disclosed. The author gives a description of historical stages of Soviet society's development. Coordinating factors in planning strategies for the development of General education are provided. The main achievements of the activities of the People's Commissariat in the field of education, especially primary, is described.*

*The analysis of positive and negative sides with the introduction of universal compulsory primary education is represented. The analysis of the documents shows that in the aforesaid period there were changes that influenced the further development of primary schools in Ukraine.*

*Keywords: education, universal primary education, regulation, regulatory support, school, educational work.*

Рецензент: Слюсаренко Н. В.